

Gy. Turoczki Emese¹
Közel nézve távol látni
Marius Lazăr² A jéghegyelmélet című kötetéről

Kettős célja volt ennek a kötetnek, a szerző felvállalt szándéka szerint: egyrészt általános, a Szociológiai tanulmányokat olvasmányos, a nagyközönség által érthető és reflektáló formában is közzé tenni, közelebb hozni ezáltal a szociológia tudományát az emberekhez. Másrészt üzenetet is akart megfogalmazni a kisebbségekhez való viszonyulás kapcsán. Tény viszont az is, hogy a kötet a románok és magyarok közötti interetnikus viszony egy adott korszakát dolgozza fel, a 90-es évek közepétől a 2000-es évek közepéig, a könyv legfrissebb anyaga egy 2015-ös újságcikk. Az elmúlt 10-15 évben sok minden változott, ma már más módszerekkel kutatóknak a témát, ismerte el a kötet bemutatóján a szerző, azonban ragaszkodott ahhoz, hogy ennek a korszaknak a történetét, a hozzá kötődő kutatásait egy kötetben feldolgozza és elmesélje.

A könyvet 2023 júniusában a szerző és Horváth István szociológus³ jelenlétében bemutatták a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológiai Tanszékén, ahol szóba került, hogy a 90-es években még a kérdéskör kutatását is terhelte a román–magyar konfliktusos viszony, a tudományosság terén is ugyanezek a feszültségek jelen voltak, nem volt könnyű az interetnikai kapcsolatok témájában szociológiai felméréseket végezni. Eme nehézségek leküzdésére született meg az az ötlet, amelyet közösen találtak ki, hogy etnikailag vegyes kutatócsoportok vizsgálják a kérdéskört, és amely módszert később is rendszeresen használták.

A könyv három nagy részből áll: tanulmányok, korábban megjelent, rövidebb írások, újságcikkek, valamint statisztikai adatok.

Az első rész a *Többség-kisebbség egymás tükrében* címet kapta, ennek első tanulmánya a kötet címadója: „Nagy” kisebbségek és „kis” kisebbségek interetnikai versenyben. A jéghegyelmélet. A román nyelvben erősebbnek ható és több jelentésréteget hordozó „bloc” (szó szerinti jelentése tömb) arra metafora, hogy hosszabb távon vizsgálva, a nemzeti kisebbségek esetében a demográfiai töke csökkenésének módozata hasonlatos ahhoz, ahogy a jéghegyek eltűnnek, bár sokáig megtartják konzisztenciájukat, az olvadással még meg is erősödik a belső mag, de idővel erodálódni kezd. És ebben a folyamatban a kisebbségi szervezeteknek „szilárdító” hatása van (Lazăr, 2023: 45–46), azzal az alapvető küldetéssel, hogy megőrzik és fenntartják az etnikai csoport létezését.

Lazăr szerint két ellentmondásos folyamat hat az identitás-„tömbre”, gyengítve annak rezilienciáját. Egyrészt a kollektív identitás erodálódásának folyamata és a menekülés a csoportból, másrészt a kollektív szerveződés ereje és a közösség részéről érkező kontroll. Ugyanakkor

- 1 Doktorandusz, Szociológia Doktori Iskola, Babeş–Bolyai Tudományegyetem; sajtótanácsos, Kovászna Megye Tanácsa.
- 2 A mű eredeti címe: Lazăr, M. (2023). *Teoria blocului de gheață. Explorări în sociologia relațiilor interetnice*. Casa Cărții de Știință.
- 3 Horváth István szociológus, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem egyetemi oktatója, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet első igazgatója.

érzékkelhető, hogy a román és a magyar etnocentrizmus intenzitásában különbözik. A románoknál az etnocentrizmus szimbolikus tartalék-erőforrás, amely a gazdasági vagy oktatási erőforrásokhoz való hozzáférés hiányában aktiválódik, a magyaroknál a magasabban képzettek jellemző, ennek megfelelően a magyar etnocentrizmust a magyar elitek indukálják és irányítják, ezzel is mozgósítva a csoport tagjainak asszimilációval szembeni ellenálló képességét (Lazăr, 2023: 46). Minél kisebb egy csoport, annál gyorsabban elolvad a jégtömb, mert nincs erős mag, ami megtartsa, fogalmazza meg következtetését a szerző. Lazăr ugyanakkor arra is rámutat, hogy éppen az a tény igazolja, hogy az etnikai identitás egy társadalmi konstrukció, hogy a soknemzetiségű társadalmakban a beolvadás folyamata mindig strukturális kényszer, visszaszorulás eredménye, még akkor is, ha az nem szándékos strukturális változás.

A második tanulmány a társadalmi konfliktusok gyökereit vizsgálja. Ez a tanulmány a Horváth Istvánnal közösen jegyzett, 1996-os kutatásra⁴ épül, amely az interetnikus konfliktusok és a döntéshozói mechanizmusok összefüggéseit vizsgálta a helyi önkormányzatok esetében.

A kötet szerzőjének kiindulási pontja, hogy az 1989 utáni időszakban a romániai társadalom minden szegmensét átható és nyíltan manifesztálódó konfliktusos attitűd lecsendesedik, a feszültségek egy része elsimítódik, azonban egy része újrafogalmazódik, és latens módon kezd megnyilvánulni. Ilyen körülmények között mutatkozik meg és okoz gondot a politikai elitnek az Erdélyben egyre markánsabb jegyekkel megjelenő regionális, helyi öntudat (Lazăr, 2023: 62–63). Ezzel egy időben kezdődik el a helyi és központi hatalom hatáskörének definiálása, a helyi elitek nemcsak az eddig nem ismert szabadságot tapasztalhatták meg, hanem a döntések felelősségét is, és sok esetben szétválik a helyi és központi, a helyi és nagypolitikai érdek, ennek megfelelően a lakosság hatalomhoz való viszonyulása is ambivalens módon alakul. Különösen fontosnak tartja a centrum és a periféria közti viszony sokrétűségét, amely mind fejlesztési kérdésekben, mind interetnikai viszonylatban meghatározó.

Itt már megmutatkozott a román és magyar közösséget jellemző politikai szemléletmód különbözősége, amely Lazăr szerint mind horizontálisan, mind vertikálisan feszültséget szült, nemcsak interetnikus kereteken belül, hanem fejlesztési és közigazgatási területen is. Ilyen kontextusban, fejti ki a szerző, a rendszerváltást követően a román és magyar nacionalizmus egyaránt szabadon, saját kedvére fejlődhetett, a regionális elképzelések rovására, gyakran konfrontatív álláspontot képviselve (Lazăr, 2023: 62–63).

Az első rész harmadik fejezete Székelyföld kisebbség-többség viszonyrendszerének ellentmondásosságát és konfliktusosságát elemzi. Egy 2000-ben, Hargita és Kovászna megyében végzett kutatás képezi⁵ az alapját a tanulmánynak, és a szerző itt is utal arra, akárcsak a könyvbe-mutatón, felvetve a személyes érintettség kérdését a szociológusi kutatómunkában, hogy román

4 A Civitas Alapítvány és a Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) megrendelésére készült kutatás során nyolc megyében mérték fel a vegyes etnikai összetételű helyi önkormányzatok döntéshozói – polgármesterek, helyi tanácsosok – hogyan viszonyulnak az interetnikus konfliktusokhoz, milyen megoldásmódozataik vannak az ilyen típusú nézetkülönbségek rendezésére.

5 A felmérést 2000. június 25. és július 5. között végezte az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontjának (CCRIT) csapata: Irina Culic, Anca Covrig, Cziprián Loránd, Marius Lazăr, Camil Postelnicu, Cristina Raț, Ștefania Toma. A kérdőíves felmérést félstrukturált interjúk egészítették ki, és része volt az *Egy kép dekonstrukciója és rekonstrukciója: a Hargita és Kovászna megyei lakosság* című projektnek.

nemzetiségüként el tud-e, el lehet-e vonatkoztatni saját nemzeti nézőpontjától. Bő harminc évvel a rendszerváltás után Székelyföld még mindig Románia legtitokzatosabb régiójának számít, még a kutatók számára is. Ugyanakkor a szerző, bemutatva Székelyföldet, ír arról a folyamatról is, hogy a térség kapcsán a nemzetiségeket elnyomó autokrata román államszemlélet hogyan öröklődik tovább 1990 után is (Lazăr, 2023: 91, 97), rámutatva, hogy bizarr módon ezzel újratermeli a saját jelenlétének illegitimitását is egy olyan területen, amelyen „idegen” etnikum dominál. Ehhez képest első látásra az adatsorok a hétköznapi együttélés banalitását mutatták, a gazdasági-szociális sajátosságok hasonlóak az ország többi részéhez. Székelyföldön az ország etnikai struktúrájához viszonyított fordított összetétel, vagyis az, hogy a többség kisebbségben, a kisebbség többségben él, jelentősen felborítja a kisebbség-többség megszokott viszonyrendszerét (Lazăr, 2023: 119). A szerző szerint a „többség-kisebbség közötti játszózás” által meghatározott identitásdiskurzust egyre inkább a szimbolikus igények és a román–magyar szembenállások politikai logikája szabályozza (Lazăr, 2023: 124). Ugyanakkor ez mind a magyarokat, mind a románokat szerepjátékba kényszeríti, annak függvényében, hogy mi a referenciarendszer. Erre rátevéődik az is, amire Brubaker (1996) figyelmeztet, hogy a nacionalizmus nem önmagában gerjed, hanem épphogy a politikai szféra gerjeszti, és ezt a tömegkommunikáció kiváló módon kihangsúlyozhatja. A két székelyföldi megyében a magyarok önmeghatározása tekintetében az erdélyi magyar identitás mellett erőteljesen jelen van a székely identitás, különösen a vidéki településeken azonos mértékben vagy elsődlegesen használt etnonimmá vált,⁶ ez a 2000-es évek után még inkább megerősödött és nagyobb teret nyert (Patakfalvy-Czirják, 2021). Míg a román közösség számára a központi hatalom erőforrás tud lenni, addig a magyar etnikai identitás általában a magyar közösség értékeire épül, nem pedig az államközpontú értékekre (Lazăr, 2023: 119). A már korábban is tárgyalt versenyben levés, mutat rá a szerző, sokkal inkább azokon a területeken érvényes, amelyek homogének etnikai szempontból, ugyanis itt nem a valóság, hanem a média által egymásról formált kép a meghatározó. Azonban arra is figyelmeztet, hogy mikrotársadalmi szinten a konfliktuskerülő attitűd miatt mindkét etnikai csoport tagjai szétválasztják a csoportjegyeket az egyéni, személyes jellemzőktől. A magyar–román viszony tekintetében Székelyföldön komplex szerepjátékokat, kettős stratégiákat, bonyolult túlélési módokat lehet kimutatni, amelyek mögött az együttélés hétköznapi banalitását találjuk – ezzel a gondolattal zárja ezt a tanulmányt a szerző (Lazăr, 2023).

A következő tanulmány a diskurzív identitásmódok tipológiáját igyekszik felvázolni, több interetnikai témájú kutatást összegezve, amelyeket 1997–2008 között végeztek,⁷ és amelyek etnikai csoportokra vonatkoztatva próbálták feltérképezni a romániai közhangulatot. Ezek között a román–magyar viszony mindig központi helyet kapott, és meghatározta a kisebbségpolitikák kidolgozását. A tanulmány a faktorelemzés módszerével nyolc különböző attitűd- és diszkurzívtípust mutat be, majd alapos szemantikai elemzést folytat.

6 2000-es Etnobarométer, amelyet az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja megbízásából a CCRIT (Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja) készített.

7 Az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpont, az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja, Metro Media Transilvania, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatásaira hivatkozik.

A kötet első részének utolsó tanulmánya a helyi sajtó és az interetnikai légkör viszonyát, kölcsönhatását vizsgálja, 1999 márciusa és májusa között megjelent 57 erdélyi sajtótermék cikkeinek elemzésével. Az olvasói attitűd, a vizsgált periódusban azonosított témák, kulcsfogalmak is újabb látéleket adnak az adott időszakról, ugyanakkor a szerző a helyi és regionális média szerepét, alakulását, változását is elemzi, kitérve ezek központi sajtóhoz való viszonyára. Egyértelműen kitűnik a román és magyar média, de a román és magyar olvasó közötti különbség is, ugyanakkor mindkét esetben közös jellemző az erdélyiségre való koncentráció, a más történelmi régiók iránti érdektelenség. A magyar sajtót az identitásépítés fontos eszközének tartja (Lazăr, 2023: 206), míg a román sajtóra ez nem jellemző.

A kötet második fejezetében rövidebb írásokból – újságcikkek, publicisztikai anyagok, illetve két, más kiadványhoz készült előszó is szerepel –, viszonylag korlátozott példányszámú kiadványokban megjelent szövegekből kapunk egy válogatást *Reakciók* gyűjtőcímmel. Ezekben az írásokban, véleményanyagokban a szerző, elengedve a módszertani megköteket, megtartva az elemző, értelmező szempontot, megengedi a kritikus hangot is, a határozott állásfoglalást. Egykori újságírói énjének is jobban teret enged. Az első írás a *Funar-korszakra*⁸ jellemző, piros-sárga-kék színekben pompázó Kolozsvárról szól, amelyet a félreértelmezett hazafiság politikai giccsének tart. Véleménye szerint késleltetett pszichológiai hadviselés volt, amelynek, nyilván nem várt végeredménye az is volt, hogy a vulgáris módon használt román zászló megszűnt nemzeti szimbólumként funkcionálni. A téma apropóján beszél a szimbolikus térfoglalásokról, a város szövetéről történelmi, társadalmi, nemzetiségi szempontból, a centrum és periféria, a régi és új terek szembenállásáról. A következő szöveg egy kortárs művészeti projekt kapcsán született, a Duo Van Der Mixt⁹ csoport tárlatának ugyancsak a piros-sárga-kékben pompázó kolozsvári nacionalizmus volt a témája. A mániákusan promovált politikai giccs termékeit egymás mellé téve még inkább megmutatják a funkcionális és a szimbolikus jelentés közötti ellentmondást. Bár sorrendben nem a Double Bind¹⁰ színházi előadásról szóló szöveg következik, de mégis idetartozik, hiszen a kisebbség-többség viszony konfliktusait a művészet eszközeivel dolgozza fel, és ennek apropóján reflektál a kötet szerzője.

A véleményanyagok között két előszó is van, az elsőt Brubaker és munkatársai *Nacionalista politika és a hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban* című kötetének román kiadásához (2010), a másikat Daniel David *A román nép pszichológiája. A románok pszichológiai profilja egy kognitív-kísérleti monográfiában* (2015) című munkájához írta Marius Lazăr.

A kötet harmadik részében elérhetővé tett több statisztikai adatsort, amelyet a tanulmányok során felhasznált.

A könyv erőssége, hogy nemcsak szociológiai szempontból közelíti meg a témát, hanem sokkal tágabban reflektál az interetnikai viszonyok összetett kérdéskörére, mindeközben Erdély

8 Gheorghe Funar 1992–2004 között volt Kolozsvár polgármestere a Nagy Románia Párt színeiben. Polgármestersége alatt festették piros-sárga-kékre a város közterületein elhelyezett tárgyakat (padok, közlekedési táblák, szeméttartók stb.).

9 Mihai Pop és Ciprian Rusu képzőművészek alkotta páros.

10 Kincses Réka és Adina Nelega dokumentumszínházi produkciója, amelyben a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház román és magyar színészei játszanak. A kétnyelvű produkciót 2014-ben mutatták be, 2018-ban újra másorra tűzték.

és Kolozsvár mint a régió fővárosa is meghatározó szerepet kap. A szerzőt különösképpen foglalkoztatja a centrum és a periféria viszonya, a téma végigkíséri a könyvet, különböző aspektusokban mindegyik írásban visszatér. Ahogy a második részben megjelent írás címében¹¹ is megfogalmazza, Marius Lazăr közel néz, hogy a távolba lásson. Ugyanakkor a tanulmányok, véleményanyagok, bár szöveggként nem egységesek, számos kulturális-antropológiai, politikatörténeti, társadalom- és politikafilozófiai utalással, kitérővel kanyargóznak, mégis a szerző magabiztos kézzel kalauzol végig az adott korszakon, képet kapunk arról, hogyan változtak az interetnikus kapcsolatok, hogyan kutatták ezt a kérdéskört, és miből táplálkoztak a manifestálódó vagy látens feszültségek az elmúlt évtizedekben.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Lazăr, M. (2023). *Teoria blocului de gheață. Explorări în sociologia relațiilor interetnice*. Casa Cărții de Știință.
- Brubaker, R., Feischmidt, M., Fox, J., & Grancea, L. (2010). *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale & Kriterion.
- David, D. (2015). *Psihologia poporului român. Profilul psihologic al românilor într-o monografie cognitiv-experimentală*. Editura Polirom.
- Patakfalvi-Czirják, Á. (2021). *A székelv zászló a politikától a hétköznapiig. Tárgy, identitás, régió*. Napvilág Kiadó.

¹¹ Privind departe, de aproape (Távolba nézni, közlőrl – szerk. fordítása) – a *Nacionalista politika és a hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban* című kötet román kiadásához írt előszó címe.